

FRANCE ŠTUKL

VODNI POGONI NA ŠKOFJELOŠKEM (GRADIVO) I STARA OBČINA STARA LOKA

Na tem mestu ne bomo na široko razglabljali o mlinih, žagah in drugih vodnih pogonih. Literature o tej temi je že veliko in še narašča. Opozorili bi le na nekaj temeljnih del prof. ing. Alberta Strune¹ in prof. dr. Janeza Bogataja.² Prvi je opisal vodne naprave bolj s tehnične plati, druga knjiga pa je posebno zanimiva po raznolikosti pogledov na to temo, kar velja tudi za loško ozemlje. Posebno poraben je katalog Majde Žontar Mlini na Gorenjskem.³ Tu so zajeti tudi mlini na loškem ozemlju. Svoj pogled na te naprave sem zamislil skromneje, zato to temo prepuščam še drugim in drugačnim raziskovalcem. Viri o tej temi so mi bili dostopni v Loškem arhivu, na sodišču in na terenu. Pri delu smo uporabljali vodopravne spise nekdanjega Okrajnega glavarstva v Kranju, pridružene spisom Sreskega načelstva v Škofji Loki, zemljiške knjige v Arhivu in na sodišču, statuse animarum župnije Škofja Loka in nekatere sumarne občinske vire občine Stara Loka. Predvsem smo upoštevali razne sezname posestnikov in hišne numeracije ter popise prebivalcev. Dober vir je bil tudi register obrti predvojnega sreskega načelstva. Njegovo kratico navajamo kar sproti v oklepaju. Prav tako citiramo sproti v oklepaju zemljiške knjige listin in stran, kjer so podatki zavedeni. Ponavljajoče se vire tako sproti navajamo pri objektu med tekstom, pa tudi na koncu pri opombah. Ker je tema obširna, smo jo zaenkrat razdelili na objekte nekdanje občine Stara Loka. Škofjo Loko in pogone v Loških hribih smo pustili za pozneje, saj bi se tema lahko nadaljevala.

Za boljše razumevanje moramo vsaj nekaj povedati o vodnih pogonih na splošno. Najstarejši so vodni pogoni za mline, saj ti sodijo v predelavo hrane, ki je temeljnega pomena za človeštvo. Pogon mlina z vodnimi kolesi poznamo že v antiki. V grobem razlikujemo dva tipa vodnih koles, na korce in na lopate. Kolesa na korce izkoriščajo zgornjo vodo, majhne količine vode in večji padec. Tega so včasih skušali povečati z žlebom nad kolesom, iz katerega je padal curek na korce. To pa največkrat samemu izkoristku korčastega kolesa ni koristilo, saj je voda brizgala iz korcev, namesto da bi jih napolnjevala in težnostno delovala. Ta kolesa so bila večjega premera in počasnih obratov. Padec zanja je moral biti vsaj nekoliko večji kot je bil premer kolesa. Podlivna kolesa na lopate so bila manjših premerov in včasih širša. Izkoriščala so bolj potratno in močnejšo spodnjo vodo, ki je udarno delovala na lopate. Dotok na spodnjo vodo je bil lahko še na razne načine izboljššan, kar bomo na tem mestu zanemarili. Ta kolesa so bila hitrejša in postavljena predvsem na večjih vodah. Poseben pogon je bil na vreteno ali na prsec. Nemško so na loškem ozemlju vedno napisali »Staubrad« in izraza sploh niso slovenili. Vreteno je imelo le okrog 50 cm premera, široko pa je bilo 75 cm. Vrtelo se je dokaj hitro in je bilo primerno za pogon najprepro-

stejših žag. Ročica na koncu vretena je krožno gibanje prestavljala v povratno longitudinalno gibanje, ki je bilo potrebno za gibanje žagarskega jarma. Ostali dve kolesi na korce ali na lopate sta potrebovali zobate prenose navzgor ali navzdol pri uravnavanju obratov in hitrost naprav. Vodna kolesa so morala biti skrbno izdelana, ker so jim vremenske sile močno škodovala. Ko je kolo stalo, je bilo izpostavljeno soncu, potem se je namočilo, pozimi zmrzovalo itd. Ponekod so imeli nad kolesi posebne strehe ali pa so ta bila sploh v posebni leseni kamri. Posebno pršec je moral biti dobro zvezan, da žagar ni iskal razsutih lopat navzdol ob potoku. Pršec je izkoriščal samo okrog 30 % moči. Vodna kolesa so imela izkoristek celo do 80 %. V drugi polovici 19. st. so že tovarniško izdelovali vodna kolesa tudi pri nas v livarni v Dvoru pri Žužemberku. Konec stoletja so vgradili pri nas prve turbine. Poznamo tri tipe: Francisovo, Peltonovo in Kaplanovo. Vsaka od teh ima svoje dobre in slabe lastnosti in primernosti za določeno vodo. Za naše razmere so prišle v poštev največ Francisove turbine.

Navadno je eno kolo gnalo en mlini kamen ali tečaj oziroma en jarem pri žagi. Pod nazivom kamen ali tečaj razumemo celotno napravo za mletje od lijaka, obeh kamnov, trosilnice, do sit in ogrodja. Spodnji kamen je bil pri miru, zgornji se je sukal. Z raznimi prenosi so dosegli, da se je trosilnica – pajkl – tresla in se je moka bolje sejala. Mlinske kamne je bilo treba klepati, da so bolje grabili zrnje. Najbolj slavni izdelovalci kvalitetnih svetlih mlinjskih kamnov so bili na Polici pri Naklem, na Jami in v Struževem. Pozneje so kupovali umetne kamne. Zanimivo je, da so mlinjske kamne izdelovali na loškem ozemlju v družini Bernik, prvotno v Ševljah pri Lebnu, oziroma v Brnkovi bajti, pozneje na Bukovici. Zadnjega je izdelal Jože Bernik – Jorčkov Jože leta 1943.⁴ Tečaj je bil v glavnem iz različnega lesa. Kovinskih delov je bilo malo ali nič. Naprava se v stoletjih ni bistveno spreminjala. Izdelovali so jih domači specializirani obrtniki, vzdrževali pa mlinarji sami, razen večjih popravil. Mernik žita so mleli 1–2 uri ali še več, glede na vrsto žita, izvedbo in kvaliteto naprave in količino vode. Za mlin je bilo zadosti že okrog 3 KM ali celo še manj, se je pa naprava bolj počasi vrtela. Posebno vlogo v mlinu so imele stope. Ponavadi so imele svoje vodno kolo. Včasih so bile fizično ločene od mlina, v posebni stavbi. Pogon stop je bil še bolj preprost. Pri tečaju so morali prenos iz vodoravne grede prestaviti v navpično gibanje z zobatimi prenosi, pri stopah pa so zadostovali leseni klini na vretenu, ki so dvigovali stopnice. Phali so proso v pšeno in ječmen v ješprenj. Phanje je bilo občutno bolj počasno kot mletje. Mernik ješprenja so pridelovali tudi do 16 ur. Phanje je bilo zamudno, zato so ponekod imeli za luščenje prosa posebne kamne, imenovane ušenarje. Spodnji kamen je bil iz zbite ilovice. Zgornji kamen ni smel biti pretežak, da se je proso lepo valilo in luščilo, ni se pa smelo streti. Ker je šlo pri mlinih za prehrano, so bili ti že zgodaj deležni oblastne kontrole. Poznamo mlini red cesarice Marije Terezije iz leta 1770. Poznejši mlini red je bil iz leta 1814, tudi že v slovenščini. Raznega pribora in orodja v mlinu ne bomo naštevali, opisali so ga že drugi. Omenil bi le mlinjske gare. Takšnih nisem našel še nikjer opisanih. Bile so mogoče malo manjše kot navadne, da ne govorimo o senenih, ograja pa je bila na začetku (v smeri ojnice) normalno visoka, potem pa se je v loku ukrivila do poda. Ko so na spodnji del nalagali vreče, ograja ni bila nič napoti.

Vodne žage nimajo tako dolgega razvoja kot mlini. Uveljavile so se šele

[illegible]

29

je lahko bolj počasi vrtel, žaga pa je morala doseči določeno hitrost, da se ni ustavila.

Mlini in žage so bili v različnih lastništvi. Večji starejši obrati so bili grajski – gosposki. Kmetje so lahko imeli svoje obrate kot obrt, lahko pa tudi samo za domačo uporabo. Ta domača uporaba pa je star in širok pojem, ki nikoli ni izključeval dela za druge. Na hlođu ali na moki nič ne piše, čigava sta. Velikokrat so se prav ti kmečki mlini osamosvojili in izločili iz matičnih kmetij. Z nakupom zemlje so takšni mlinarji dosegli status 1/3 kmetije – to je bajtarja. Podobno je bilo z žagami, ki so se izločevale iz gruntarske posesti. Iz virov vidimo, da do konca stare Jugoslavije oblast še ni imela registriranih vseh vodnih pogonov na loškem ozemlju. Nekateri so imeli samo vodopravno dovoljenje, drugi pa so bili samo obrtno registrirani, nekateri pa so pod firmo »za doma« obratovali stoletja na črno.

Mlini so bili velikokrat povezani z bivalnim prostorom mlinarja – bajtarja. Pri nenaseljenih mlinih so bile včasih prizidane mlinarske hišice v velikosti kmečke »hiše« – sobe. Tudi na žagah so poznali tak prostor. Tu so se zadrževali delavci in obiskovalci – stranke. V mlinu je hišica služila tudi za skladišče, na žagi pa so tam brusili. Poznejši uradni dokumenti so vedno zahtevali, da je bila »hišica« zidana in je imela trden zidan dimnik. Ponavadi je bila v njej kmečka peč, ki je poskrbela za boljše počutje. Majhni mlini in žage za domačo uporabo takšnega prostora niso imeli.

V zvezi z vodnimi pogoni se je razvilo vodno pravo. Dotok in odtok na vodno napravo nista bila vedno v lasti lastnika vodnega pogona. Te zadeve so reševali zelo različno z raznimi služnostmi in odkupi, pri čemer je prišla v poštev vsa do takrat porabna pozitivna zakonodaja. Leta 1872 je izšel vodopravni zakon.⁷ Ta je določil, od kod do kod se neko napravo ne sme motiti. Določili so za vsako napravo stalne točke, ki so se jih morali lastniki držati, da niso ogrožali okolja in tujega imetja (člen 13). Po stavbni zakonodaji so določali debelino zidov.⁸ Ti so morali biti iz rezanega kamna in pozidani še vsaj 32 cm višje, kot je segala običajna vsakoletna povodenj. Obratovanje registrirane vodne naprave je bilo od druge polovice prejšnjega stoletja vezano na vodopravno, stavbno in obrtno zakonodajo. Stara Jugoslavija je prevzela takšno zakonodajo in jo šele v tridesetih letih »prevedla« v svoje zakone, do takrat pa so citirali stare avstrijske zakone. Pristojnosti za dovoljenje vodnih naprav je vedno imela državna oblast, glavarstvo, oziroma sresko načelstvo, pozneje po zadnji vojni, okraj. Kako je danes, pa pustimo. Ta pota poznajo tisti, ki takšna soglasja iščejo.

Propad mlinov se je kazal že pred vojno zaradi spremenjenega načina življenja in prehrane in velike obdavčitve v določenem času. Manj so pridelovali žit, večje mlinarske obrate so posodobili in jim povečali kapacitete, ki niso bile izkoriščene. Med vojno so se mlini dobro držali in so prišli zelo prav takratnim razmeram. Po vojni so začeli nezadržno propadati, kar je bilo državi zelo prav in je ta propad sama pospeševala, da se je tudi na tem polju znebila privatnega sektorja.

Žagarstvo si je po gospodarski krizi v tridesetih letih opomoglo. Povojna oblast je to obrt načrtno zatirala in zatrla. Ta pospešen propad, ki je dokumentiran tudi pri nas v Arhivu, bi bil lahko snov posebne obravnave, vendar te teme na tem mestu ne bi načenjali.

Mlinar in žagar sta bila nekaj posebnega. Velikokrat je bila obojna dejavnost v lasti enega človeka ali domačije. Mlinar in žagar sta simbolizirala

boljši sloj. Pojo jih v narodnih pesmih, pomembni so bili v literaturi itd. Žagarji so v stari Jugoslaviji sebe imenovali za lesne trgovce, da se je bolje slišalo. Žagar je imel denar. Mlinar je imel merico. To je prodajal, z otrobi je redil svinje, tudi za prodajo. Kjer je denar, je pa tudi že višja matematika. *Klobuk poštenega mlinarja ozdravi jetiko*. Seveda pa so bili mlinarji in žagarji na loškem ozemlju lokalnega formata in jim ne smemo naprtiti očitkov goljufov in boljše družbe preteklega obdobja.

Glede na naslov nismo še nič povedali o najmlajših pogonih, to so male elektrarne. Te so bile privatne, v lasti zadrug in drugih privatnih družb. Za tiste čase so bile napredne in jih je oblast spodbujala. Po zadnji vojni so bile za na odpad, vsaj tako so menili do pred kratkim. Danes se jim spet boljše piše.

Mlinov in žag ne bomo z nobeno »kulturno dediščino«⁸ priklicali nazaj. Danes so te naprave v razsulu. Objekti služijo drugim namenom, ali pa so podrti. V njih so gospodarska poslopja, stanovanja in vikendi. S tem zapisom skušam opozoriti na preteklost in ji vrniti vsaj malo več prizanesljivega pogleda na te naprave. Zapis pa naj bo opomin tistim, ki še vedno gledajo, kako se KW pretakajo ob teh lokacijah.

Srednikov mlin

Potok Sredniška grapa. Križna Gora, stara h. št. 19, pozneje 16, vl. št. 70 k. o. Križna Gora za mlin in vl. št. 17 za grunt. Danes oba vložka brisana. Posest je sedaj vpisana v zemljiški knjigi na kranjskem sodišču.

Pri gruntu na stari h. št. 14 na Križni Gori pri Sredniku je bila na h. št. 15 tudi bajta. Lastnik grunta je bil ob koncu 18. stoletja Miklavž Pavšl, pravilno Ravnihar. Ta se je leta 1795 poročil z Nežo Perko. Leta 1820 je po obravnavi obe hišni številki, 14 in 15, nasledil Johan Ravnihar, tega pa 1866 s prisojilom Johan Ravnihar, verjetno sin. V vseh starejših pogodbah se omenjata vedno le obe hiši, mlina pa ne omenjajo. V vodni knjigi naprava ni bila vpisana, vsaj pod Škofjo Loko ne. Leta 1937 je Jožef Ravnihar obrtno registriral vodni kmečki mlinarski obrat na Križni Gori (R-411/485).⁹ Mlin je stal v podaljšku bajte, levo od veže. Glavno vodo je dobival iz Sredniške grape. Stalnega jezu ni bilo. Za kamenometom kakih sto metrov višje v grapi se je odcepil graben, ki je vodil vkopan v pobočje nad mlinom. Malo nad mlinom je dobil še dodatek vode iz sosednjega hudourniškega pritoka. Tako so zbrali dvojno vodo za pogon nadlivnega kolesa. V novi hiši hranijo akvarel, narejen po stari fotografiji, ki prikazuje mlin. Dobro se vidi, da je bil visoko nad kolesom speljan žleb tako, da je voda dobila dodatni padec. Uradno je obrt ugasnila ob smrti Jožeta Ravniharja, leta 1966 (Register na občini, št. 68). Mleli pa so še naprej do okrog leta 1975, ko je počil mlinski kamen in niso dobili primerne novega. Sitnosti pa so bile tudi s popoldansko obrtjo, ki jo je oblast zahtevala. Stope so bile nižje spodaj pod hišo, na travniku. Tega poslopja ni več, mlinsko poslopje pa je še ohranjeno. Po vojni je bil na mlinsko kolo povezan 110-voltni dinamo za istosmerni tok. Del pogona s enim kamnom je še v mlinu, večji del naprave pa so pred leti dali v Loški muzej za v mlin na grajskem vrtu.

Pammerjeva žaga v Soteski

Selška Sora, Vodna knjiga št. 250/70, vl. št. 252 k. o. Stara Loka, parc. št. 194 stavbišče, hiša in žaga v Soteski, št. 197 mehanična žaga, 198 mehanična žaga in furnirska žaga, 199 gospodarsko poslopje.

Spisi o tem objektu so redkobesedni. Žaga je stala malo niže od t.i. Pammerjevega mostu v Soteski pod Lubnikom. Pri pozornem pregledu terena so sledovi objektov na levem bregu Selščice ob cesti še vidni. Most, ki je žago dolgo preživel, je odnesla pred leti voda. Žaga ni bila na najbolj pripravnem mestu, saj je tu dolina najožja, poplave pa so bile pogoste. Podatki iz vodne knjige leta 1889 ugotavljajo, da je bil takrat obrat v večjem delu podrt. Žago so potem še obnovili, vendar ti spisi niso ohranjeni. V katastrskih mapah iz časa preloma stoletja so objekti še vrisani.

Žago na tem mestu je začel Karl Pammer, tudi Pamer iz Ljubljane, Poljansko predmestje 72. Prvi zapis o tej lokaciji smo našli v reambulaciji zemljiške knjige in katastra iz druge polovice prejšnjega stoletja.¹⁰ Z notarsko kupno pogodbo 1869 je kupil od Franca Pokorna – Čota iz Stare Loke, stara h. št. 6, parceli 1066 a in 1066 b. Še istega leta je posest z izročilno pogodbo izročil ženi Gabrijeli, rojeni Paschali, doma prav tam v Ljubljani. Po prisojilu 1879 je obrate dedovalo sedem mladoletnih otrok, vsak do 1/7. Leta 1888 se je posest spet delila celo na stooseminšestdesetine. Leta 1899 je žago pridobil Anton Dreher iz Trsta. Naprave so stale na levem bregu Selščice. V leseni strojnici so bili cirkularka, žlebilnik, poravnalnik, mali skobelnik, stroj za utore, velika stružnica, žaga in skobelnik, dve majhni cirkularki in brusni kamen s suportom. Na levem bregu rak je bila lesena strojnica z delavnico. V strojnici je bila cirkularka, furnirska žaga in zarezilni stroj. Žagarski obrat je imel dve žagi (ta veliki za hlode – o. p.), poleg je bila kamra za žagarja. Zgoraj deželne ceste je bila stanovanjska hiša s kletjo in parnim kotlom. Tik deželne ceste je bila lesena šupa, dalje mizarska delavnica, hlev. Poslopje je bilo zidano. Poslopja so bila krita z opeko, žaga s skriljem, šupa z deskami. Pri celotni napravi so bila še tri vodna kolesa. Zgornji zapis je bil iz leta 1874. Ker je ta zapis v predlogah za novo zemljiško knjigo slabo čitljiv, navedimo še popis žage po navedbah ing. Lojzeta Žumra.¹¹ Pammerjeva žaga je bila velik obrat, kjer so izdelovali tudi furnir. Opremljena je bila: furnirska žaga, štiri cirkularke, vrtni stroj, dolbilni stroj, velika krožna žaga s pomično mizo, parni kotel, tri podlivna kolesa 12 KM. Žumer je povzel poročilo iz popisa Trgovske in obrtne zbornice v Ljubljani za leto 1875. Kdaj je obrat propadel, iz arhivov ni razvidno. Leta 1924 so v zemljiški knjigi parcelne številke poslopij izničili in pridružili nam že znani parceli 1066.

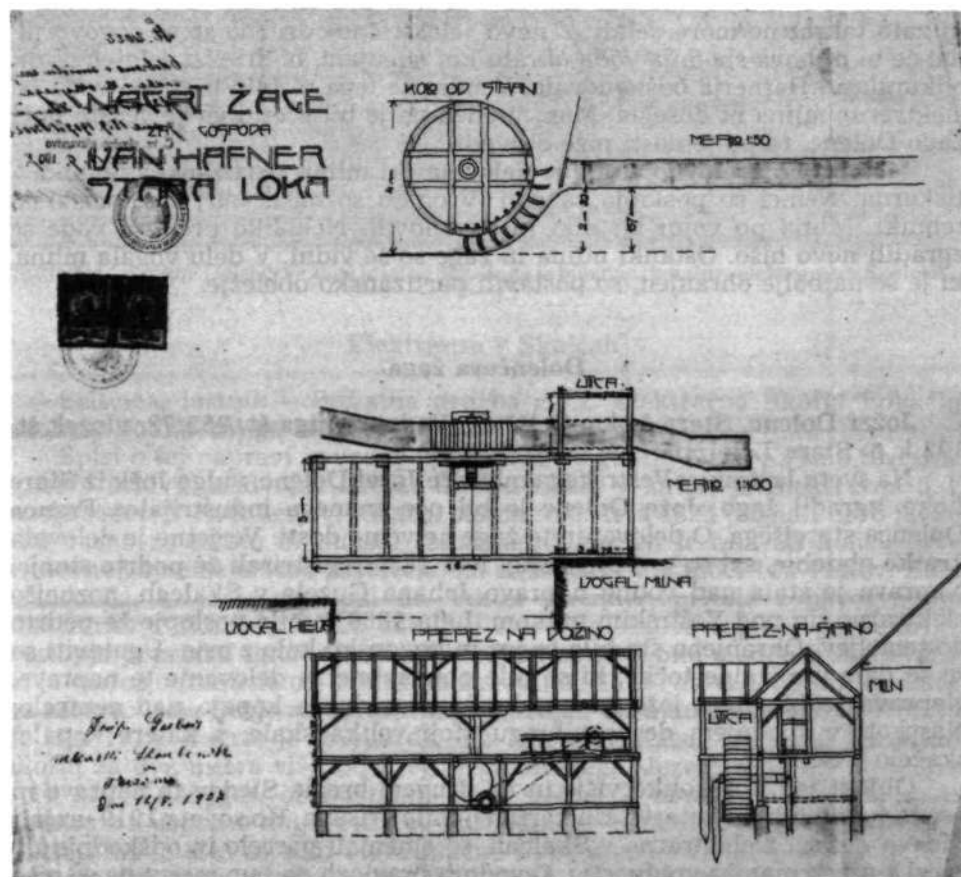
Veštrski mlin

Selščica, Vodna knjiga št. 251/71, Vešter, stara h. št. 1, domače ime Mlinar, vl. št. 193 k. o. Stara Loka, parc. št. 137, leta 1954 deljena na 137/1 in 137/2.

Mlin v Veštru omenja dr. Pavle Blaznik že za leto 1291.¹² V starih zemljiških knjigah je spadal pod grunt Vešter, h. št. 1 – huba z mlinom. Po domače se je reklo pri Mlinarju. Lastniki so bili naslednji: Ignac Hafner, po

plačilu mrtvaščnine (Sterbrecht) 1785, Jožef Hafner, sin, prisojilo 1838, Jurij Hafner, notarska izročilna pogodba 1863, Ivan Hafner, izročilna pogodba 1907, Marjeta Hafner, prisojilo 1919, Janez Jugovic, iz Veštra 22, prisojilo 1945, Marija Uršič, roj. Jugovic, iz Veštra 22, odločba o dedovanju 1948, Anton Uršič, kmet od Sv. Duha 39, sklep o dedovanju 1947, Andrej Uršič, prav tam, sklep o dedovanju 1979. Omenili pa smo že, da so leta 1954 parcelo delili, saj mlin ne obstaja več.

Iz leta 1889 imamo popisano stanje mlina in obeh žag. Mlin je bil zidan v velikosti okrog 14×10 m s štirimi vodnimi kolesi in štirimi kamni. Stope so imele 8 stopnic. Poslopja mlina se je od sredine naprej držala velika žaga, okrog $15 \times 2,3$ m in za njo po približno dvometrskem presledku mala žaga v merah okrog 5×3 m. Jez je potekal pravokotno na mlin. Na levi strani je imel čez pet metrov široko ustje z grabljami, kjer se je potem razporejala voda na posamezna kolesa za mlin in obe žagi, ki sta imeli posebne rake že na začetku. Do leta 1907 sta obe žagi dotrajali. Tega leta je Ivan Hafner zaprosil okrajno glavarstvo v Kranju za dovoljenje za novo žago. Načrt zanj

Nova žaga pri Veštrskem mlinu po načrtu iz leta 1907

je naredil mlinski stavbenik Josip Garbajs iz Trzina. Lokacija nove žage je bila na mestu obeh starih, le da se je mlina držala le v dolžini treh metrov. Velikost objekta je bila 16 × 5 m. Premer vodnega kolesa je bil štiri metre. Žaga je segala v dolžino še čez vogal hleva, ki je bil vzporedno z njo bolj na bregu. Poleg venecianke so naredili še cirkular – krožno žago, kar je bilo za tiste čase kar napredno. Vodo so napeljali po posebnem koritu od ustja na jezu. Ob pogonskem delu žage so projektirali stanovanje za žagarja, oziroma žagarsko hišico. Ta naj bi bila zgrajena iz opeke, zid pa naj bi bil debel 45 cm. Prostor bi imel tudi pravilno izpeljan trden dimnik. V spisih so našli še drugi tehnični pogoji, ki jih je moral lastnik upoštevati za pridobitev obrtnega dovoljenja. Rok dokončanja del je bil avgust 1908. Ivan Hafner je že jeseni 1907 zaprosil za kolavdacijo. Zaradi številnih pomanjkljivosti v zvezi z varstvom pri delu mu je glavarstvo dovoljenje zavrnilo. Ko je novembra 1908 lastnik odpravil vse pomanjkljivosti, je starološko županstvo pozitivno odgovorilo glavarstvu v Kranj, ki je, kot kaže, obratovanje dovolilo.

Mlin verjetno ni doživljal večjih sprememb. Ko so gradili elektrarno v Skalcah, je Hafner tarna, da mu zelo nagaja prevelika voda ob povodnjih in zato takrat ne more delati. Z novo »električno« družbo so se dogovorili, da, če bi njihova spodnja voda obratu kaj nagajala, bi družba celoten obrat odkupila in Hafnerja odškodovala. Vendar se tega ni bilo bati, saj voda od elektrarne mlina ni dosegla. Manj vreden pa je bil svet, kjer je včasih imel žago Dolenc, to pa je dosti nižje ob vodi.

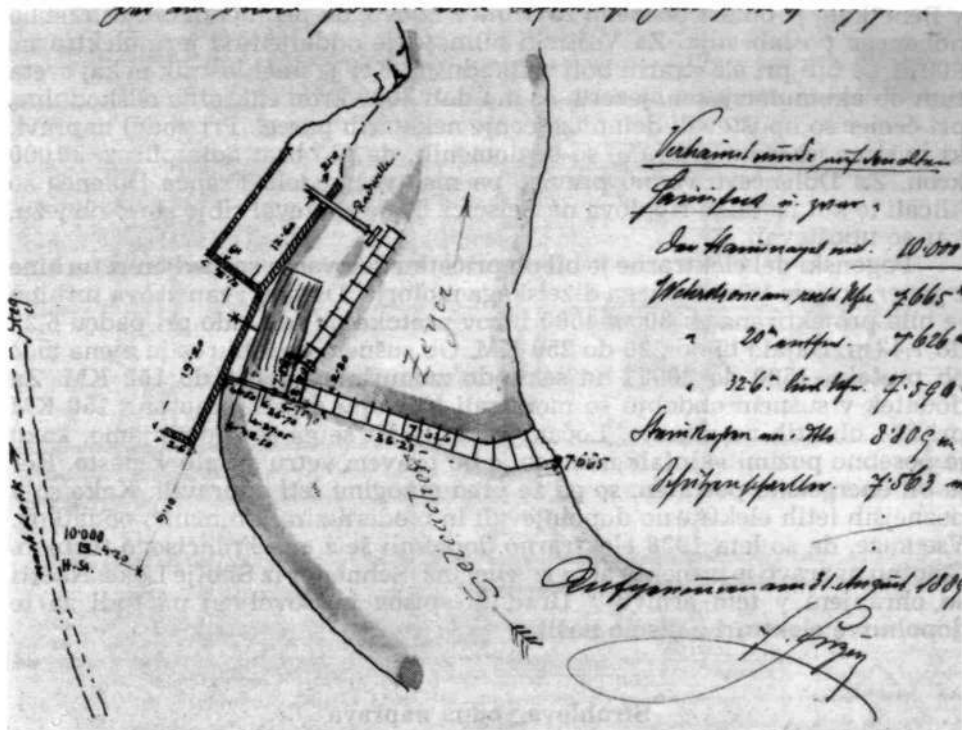
Med drugo svetovno vojno je delovala pri mlinu partizanska tehnika – tiskarna. Nemci so poslopja zažgali. V ognju so našli smrt tudi tiskarski tehniki. Mlina po vojni lastniki niso obnovili. Nekoliko proč od vode so zgradili novo hišo. Ostanke mlina in žage so še vidni. V delu vogala mlina, ki je še najbolj ohranjen, so postavili partizansko obeležje.

Dolenčeva žaga

Jožef Dolenc, Stara Loka. Selščica, Vodna knjiga št. 252/72, vložek št. 192 k. o. Stara Loka, parc. št. 829, (828/4).

Na svetu lastnikov Veštrskega mlina je Jožef Dolenc, vulgo Jožk iz Stare Loke, zgradil žago. Jože Dolenc je bil oče znanega industrijalca Franca Dolenca starejšega. O delovanju te žage ne vemo dosti. Verjetno je delovala kratko obdobje, saj so v vodni knjigi leta 1889 registrirali že podrtost stanje. Naprava je stala nad vodno napravo Johana Guzela v Skalcah, poznejšo elektrarno, in pod Veštrskim mlinom. Leta 1889 je bilo poslopje že podrtost do temeljev. Ohranjena sta bila še jez in pogonsko kolo z osjo. Ugotoviti so se še dale vse stalne točke, ki so bile pomembne za delovanje te naprave. Naprava je bila pod ježo na produ, kjer se danes kopajo nad centralo. Nasproti v spodnjem desnem bregu stoji velika skala, s katere kopalci skačejo v Selščico.

Objekt je bil nekoliko višje in na drugem bregu. Sledov te naprave ni več in tudi v raznih katastrskih kartah ni bila vrisana. Ko so leta 1919 urejali zadeve v zvezi z elektrarno v Skalcah, so omenjali parcelo in odškodnino v zvezi z njeno manjšo vrednostjo. O vodnih pravicah na tem mestu pa se niso več pogovarjali.

Situacija ostankov Dolenčeve žage iz leta 1889. Žaga je bila nad današnjo elektrarno v Skalcah

Elektrarna v Skalcah

Selščica, lastnik – Privatna družba z.o.z. Elektrarna Škofja Loka in okolica, Vodna knjiga št. 253.

Spisi o tej napravi iz vodne knjige so se izgubili. Našli pa smo tovrstne spise v arhivu predvojne občine Škofja Loka, v kateri je Elektrarna d.d. imela sedež. V Krennerjevi tovarni sukna so že leta 1894 pognali prvo javno elektrarno za mesto in nunski samostan. Naprava je bila ob koncu prve svetovne vojne že močno zastarela, na istosmerni tok moči 110 Voltov. Zato je družba, ki jo je zastopal dr. Viktor Krenner, pričela z novogradnjo elektrarne v Skalcah. Tu so odkupili staro Balantovo žago in parketarno. Poslopja je prodal Ignac Guzel. Nova elektrarna je bila moderno zasnovana in je omrežje razširila od Veštra na zahodu do Trate na vzhodu in Stražišča na severu. Dovoljenje za obratovanje je izdalo okrajno glavarstvo v Kranju že leta 1919. Načrte je izdelal dr. inž. Miroslav Kasal. Betonski jez je bil skoraj za dva metra višji od prejšnjega lesenega. Jezero sega pri normalni vodi 880 m navzgor, ob povodnji pa le 840 m. Z obrežnimi lastniki se je Elektrarna uspešno dogovorila za odškodnine. Večinoma so se zadovoljili z enkratnimi zneski in tudi z brezplačno napeljavo elektrike v domačije teh gospodarjev. Porabo toka pa so se zavezali plačevati kot ostali porabniki. Pomisleke Krevsove glede neenakomernega dotoka vode na njeno napravo

v Benetkah, je oblast pismeno zavrnila z izjavo, da pri njenih obratih ne bo nobenega poslabšanja. Za Veštrski mlin, ki je oddaljen od jezua elektrarne 900 m, so bili pri elektrarni bolj velikodušni. Ker je imel lastnik nekaj sveta tudi ob akumulacijskem jezeru, so mu dali 3000 kron enkratne odškodnine, pri čemer so upoštevali delno izničenje nekaterih parcel. Pri vodni napravi, ki je sicer jezero ni oviralo, so se domenili, da bi obrat odkupili za 30 000 kron. Za Dolenčevo vodno pravico pa niso več vedeli. Franca Dolenca so klicali le kot lastnika ribolova na Selščici. Ta je zahteval ribjo stezo ob jezua, kar so upoštevali.

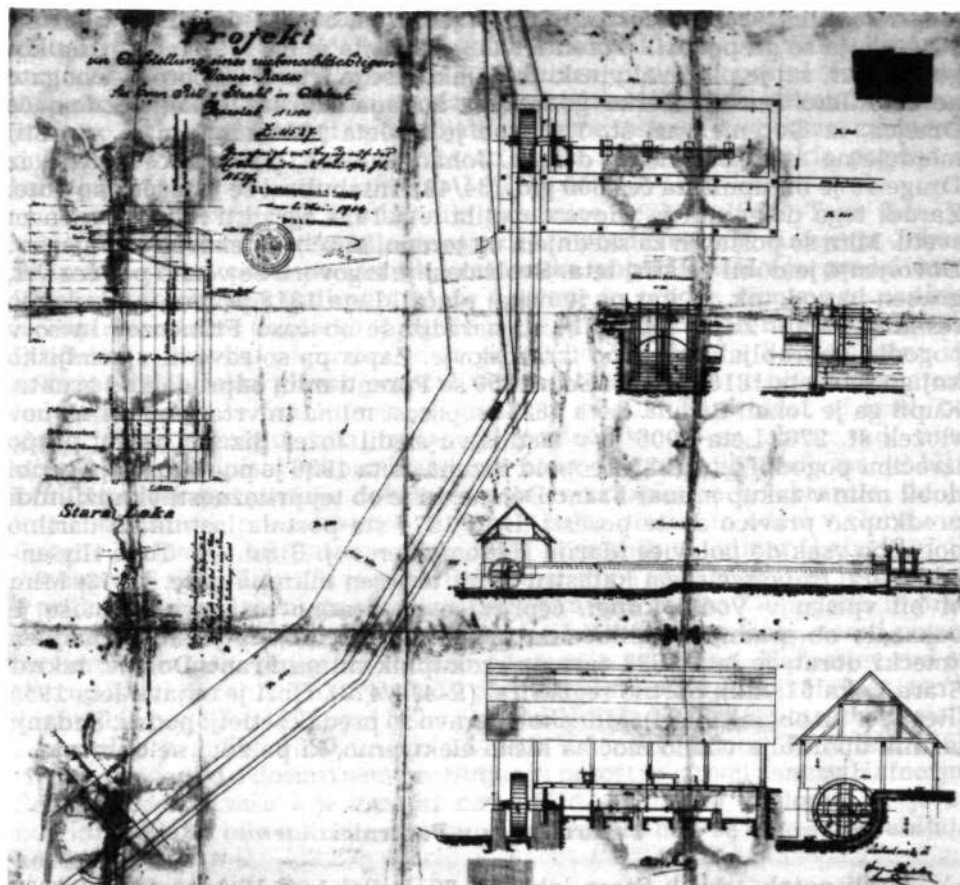
Pogonski del elektrarne je bil ob pričetku delovanja sestavljen iz turbine z generatorjem in dodatnega dizelskega motorja. Dvojna Francisova turbina je bila projektirana za 3000–4000 litrov pretoka na sekundo pri padcu 6,23 do 7,43 m. Dajala bi od 220 do 250 KM. Ob sušnem obdobju se je njena moč ob pretoku 1500 do 2000 l na sekundo zmanjšala na 114 do 152 KM. Za dodatek v sušnem obdobju so montirali trovaljni dizelski motor s 150 KM pri 214 obratih na minuto. Ločani srednjih let se ga še spominjamo, kako je posebno pozimi »klofal« in se ga je ob pravem vetru slišalo v mesto. Ker je bil energetska potraten, so ga že pred mnogimi leti odpravili. Kako so v poznejših letih elektrarno dopolnjevali in modernizirali, nimamo podatkov. Vse kaže, da so leta 1938 elektrarno dopolnili še z eno Francisovo turbino. Celotno napravo je projektiral in izvedel inž. Schneider iz Škofje Loke. Načrti so ohranjeni v tem arhivu.¹³ Uradnih spisov in dovoljenj pa tudi za te dopolnitve elektrarne nismo našli.

Strahlova vodna naprava

Potok Potok (starološki), lastnik vitez Karel Strahl, št. Vodne knjige 387/201, vl. št. 232 k. o. Stara Loka.

Leta 1904 se je starološki graščak Karel Strahl namenil zgraditi na Potoku ob gradu v Stari Loki svojo večnamensko vodno napravo. Poganjala naj bi krožno žago, slamoreznicu in mlatilnico. Za dovoljenje si je pridobil soglasja sosedov in mlinarja Janeza Bizanta, posestnika Bitenčevega mlina zgoraj na Potoku. Ker se Potok izliva v Selščico, se je z vodno napravo moral strinjati tudi Janez Kalan, Krevs v Kapucinskem predmestju. Pridobitev soglasij ni bila problematična, saj so bile sosednje naprave dovolj oddaljene in se med seboj niso motile. Vodni tok pred jezom, jez, vodni kanal in poslopje vodne naprave, vse je bilo na graščakovih parcelah ob vzhodni stranici grajskega poslopja.

Potok so zajezili približno tam, kjer je še danes most na skladiščno deponijo lesa delavnice doma slepih, prek Potoka. Zapornica je morala biti narejena tako, da ob veliki vodi ni ovirala pretoka. Zadrževala je jezerce skoraj do mostu na glavni cesti pred gradom oziroma pod cerkvenimi stopnicami. Od jezua je desno vodil nekaj časa pokrit kanal, pozneje naprej pa cementno korito v skupni dolžini 52 m do pogonskega poslopja. To je stalo pravokotno na smer Potoka in je merilo 10 × 20 m. Vodno kolo je imelo premer 4,2 m. Vodo je dobivalo z vrha, izkoriščalo pa je hrbtno vodo. Napravi so ugovarjali nekateri sosedje in vaščani, ki zaradi zajezone vode niso mogli več uporabljati starega perišča. Graščak jim je na svoje stroške oskrbel novo perišče in jim dovolil še eno novo periščno lokacijo nižje od vodne naprave.

Projekti vodne naprave viteza Karla Strahla, starološkega graščaka, 1904

Poleti 1905 je bila naprava gotova in odobrena. Načrte zanjo je izdelalo podjetje Avgust Žabkar iz Ljubljane in so bili zelo natančni. Spodnji del poslopja je bil zidan, zgornji lesen, streha je bila iz cementne opeke. Od Potoka in naprave kar za tri stroje je graščak preveč pričakoval. Zaradi kroničnega pomanjkanja vode se naprava ni obnesla in je bila leta 1922, ko je graščak pisal svoje spomine, že nerabna.¹⁴ Poslopje je stalo še nekaj let po zadnji vojni. Od vodne naprave so še vidni sledovi. Pod sedanjim mostom na lesno skladišče se v strugi še vidi zabetonirano dno zapornice. Na desnem obrežju so sledovi cementnega korita, ki ga vidimo, če gremo ob poti od novega cestnega podhoda proti gradu.

Bitencov mlin

Potok Potok, Stara Loka, stara h. št. 75, vložek št. 88 in 270 k. o. Stara Loka, parc. št. 73. Danes Stara Loka 152. Bitencov grunt na Fari je bil star.

Hišna številka je bila večkrat spremenjena: 46, 57, 60. Od druge polovice 18. stoletja so gospodarili Porenti. Jakob Porenta je bil 1792 registriran kot gostilničar, saj je plačeval vinski dac. Jakob se je leta 1790 poročil z bogato nevesto Jero Jenko, hčerko godeškega župana Marka Jenka, po domače Omejca, iz Gorenje vasi št. 7. Jakob je že leta 1810 umrl in je zapustil mladoletna otroka in nekaj dolgov. Johan Svolšak, po domače Polenc, iz Drage 15 je bil upnik za čez 600 gld. (34/48). Intabuliral se je na Jerino doto. Zaradi tega dolga mu je vdova dovolila leta 1814 zgraditi mlin na njenem svetu. Mlin so postavili za skednjem na terenu, ki se je imenoval »u Bajerje«. Dovoljenje je dobil za štiri leta. Svolšak si je izgovoril še vozno pot čez vrt, graben in vodotok, za kar pa je nekaj plačal. Leta 1818 je Jera intabulacijo rešila (34/160). Zapis leta 1814 so naredili še ob času Francozov in so v pogodbi uporabljali takratno izrazoslovje. Zapis pa so zavedli v zemljiško knjigo šele leta 1818 (34/59). Leta 1850 so Porenti mlin odprodali od grunta. Kupil ga je Johan Bizant. Leta 1885 so posest mlina in vrta prenesli na nov vložek št. 270. Leta 1906 je v lastništvu sledil Jožef Bizant, njemu pa po izročilni pogodbi leta 1935 Leopold Bizant. Leta 1936 je po zakupni pogodbi dobil mlin v zakup mlinar Franc Dolenc, ki je ob tej priložnosti vknjižil tudi predkupno pravico do te posesti. Leta 1974 sta postala lastnika z darilno pogodbo vsak do polovice Marija Hiršenfelder, roj. Bizant, in Tone Hiršenfelder. Po franciscejskem katastru je bil to lesen mlin na parc. št. 73. Mlin ni bil vpisan v Vodni knjigi, čeprav so ga uradno priznavali, kot se je pokazalo ob gradnji Strahlove naprave. Kljub temu, da je šlo za majhen kmečki obrat, je leta 1938 takratni zakupnik mlina Franc Dolenc, takrat Stara Loka 61, mlin obrtno registriral (R-414/473). Obrt je odjavil leta 1955 (Register na občini, št. 84). Mlinsko napravo so pred desetletji podrli. Sedanji lastnik uporablja vodno moč za hišno elektrarno, ki pa zdaj ne obratuje.

Papirni mlin v Papirnici

Mrzli potok, včasih Stara loka 64, 72, nekaj časa Virlog, po letu 1899 Papirnica 7, danes Papirnica 9, domače ime Papirman, vl. št. 101 k.o. Stara Loka, parc. št. 78 stavbišče s hišo, mlin z gospodarskim poslopjem in dvoriščem, sedaj združeno s parc. št. 10/2 in 10/4.

Loški papirnici je posvetil inž. Darko Cafuta kar dva prispevka v Loških razgledih.¹⁶ Prvi uradni viri o obstoju loške papirnice so iz srede 18. stoletja. Iz matičnih knjig je inž. Darko Cafuta ugotovil, da je okrog 1740 prišel iz Radeč pri Zidanem Mostu popotni papirničarski pomočnik Janez Henrik Štiben. Pri Mrzlem studencu pri Stari Loki je postavil papirni mlin. Vsak papirničar je imel svoj vodni znak. Takšne znake ima še danes kvaliteten papir, če pogledamo skozenj proti luči (Bankpost papir, itd.). Henrik Štiben – Stiuen je imel znak: inicialki HS in poštni rog ali kača na križu. Poštni rog je bil znak dobre kvalitete papirja. Takšen papir so uporabljali popisovalci že med leti 1741–1743. Kot vdovec se je Henrik Štiben leta 1740 na Fari poročil s Heleno Porenta. Sin Henrik Anton se mu je rodil leta 1741. V letih 1743 in 1745 sta se mu rodili še dve hčerki. Vse kaže, da je med leti 1764 in 1769 papirnico prevzel sin Anton. Ta je imel v vodnem znaku inicialki ter škofovsko kapo in palico. Iz matičnih knjig župnije Stara Loka je inž. Cafuta ugotovil, da je med leti 1770 in 1785 bival v papirnici Anton

Grundner. Ta je bil v sorodu s Schwererji, poznejšimi lastniki tega obrata in tudi papirnice v Goričanah. Njegovi vodni znaki so bili AG s kronano zamorčevo glavo, drugič inicialki, krona ter pod njo poštni rog, tretjič inicialki ter škofovska mitra in pod njo prekrizani škofovski palici. Zanimivo je, da so loški papirničarji uporabljali embleme loškega gospostva, zamorca, mitro, škofovsko palico, kar je že od daleč kazalo na poreklo papirja z loškega ozemlja.

Johan Schwerer je bil lastnik papirnice še leta 1785. Tega leta je zamenjal kajžo, v kateri je bila delavnica, za gozd Gregorja Hafnerja. Johan Schwerer je bil poznejši lastnik goričanske papirnice. Ko je predal hišo Hafnerju, je odnesel tudi papirniške naprave in orodje. Njegovega papirja iz Papirnice še ne poznamo, mogoče pa je, da ga tu sploh ni več izdeloval. Produkcija iz loške papirnice je že od 60 let 18. stoletja bila slabotna in nestalna in je loški glavar poročal višjim oblastem, da je obrat neznaten. Izdelovali so le še črn – temnejši papir in pivnik. Papirničar ni imel, po glavarjevem poročilu, niti izučenega pomočnika in za obrat tudi niso uporabljali predpisov papirničarskega reda. V prejšnjih časih pa je bila kvaliteta loškega papirja dobra. V ustnem izročilu se je ohranilo, da je Papirman zaradi preslabe vode odnehal, bajto prodal in odšel v Goričane. *Gregor Hafner je bil pozneje vpisan kot posestnik in mlinar. Leta 1787 je vse zapustil sinu Mihi. Ta je po izročilu imel stope za ječmen in se je ukvarjal s pridobivanjem lanenega olja. Iz raznih pravnih zapisov – pogodb iz prve polovice 19. stoletja se vedno omenja le kajža, to je 1/3 grunta, vodni pogon pa ne. V zemljiški knjigi na sodišču pa je mlin še vpisan. Hafnerjev rod se je na posesti ohranil. Mihi je sledil po obravnavi 1826 Jakob Hafner, temu z izročilno pogodbo 1875 spet Miha Hafner. Uršula Hafner je posestvo prejela z izročilno pogodbo 1880, za njo pa 1915 Valentin Hafner. Ta je leta 1969 (1974) s pogodbo o dosmrtnem preživljanju posestvo izročil Janezu Hafnerju. Sedanji lastnik mlina je zgradil novo hišo. V starem poslopju pa je še razvidno, kje so bile mlinske naprave. Ta nižji del hiše še danes uporabljajo kot klet.*

Pahovčev mlin

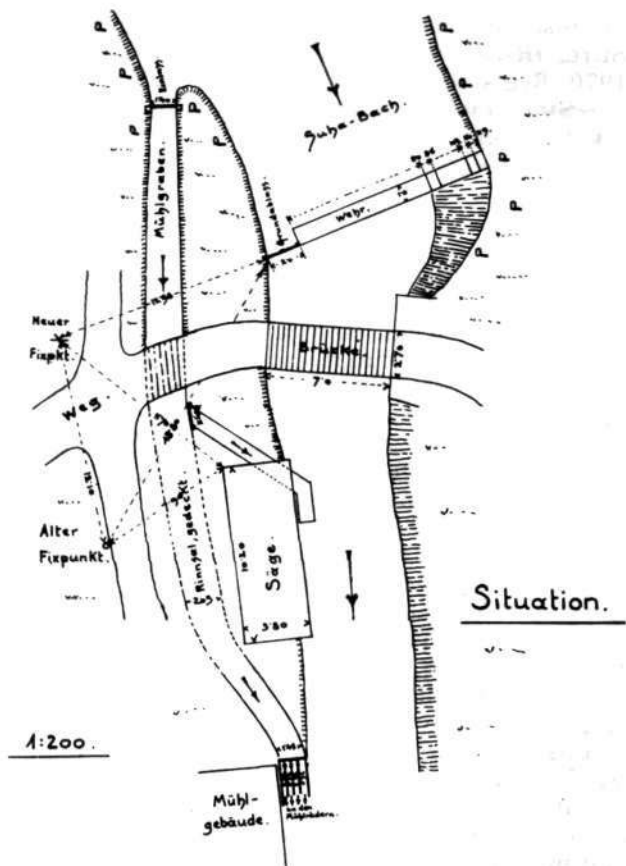
Potok Suha, Suha, stara h. št. 30, danes Potočnikova 10, št. Vodne knjige 405/208, vložek št. 74 k. o. Suha, parc. št. 90 mlin in žaga, št. 90/1 gospodarsko poslopje, pozneje št. 91 mlin in žaga. Mlin na Suhi omenja dr. Blaznik že po urbarju 1291.¹⁷ Spadal je h kajži, kjer se je po domače reklo Na gmajni, Nande, Pahovčev Štefan. Prvi znani lastnik je bil Johan Jurij Permozer (Wernoser) ob koncu 18. stoletja. Sledila sta mu Tomaž in Rozina Permozer. Ferdinand Permozer je posest dobil s poročnim pismom leta 1804. Živel je med leti 1782–1849. Ta je leta 1849 izročil mlin in kajžo sinu Ferdinandu, ki je živel med leti 1815–1877. Za ženo je imel Marijo Karlin 1817–1886. Marija Permozer je s prisojilom dobila posest leta 1881. Štefan Homan je posestvo kupil leta 1886. Doma je bil iz Pahovčeve družine v Zmincu, stara h. št. 19. Rojen je bil leta 1854 in se je leta 1889 poročil s Katarino Rozman iz Srednjega Bitnja. Leta 1913 je z domikom na dražbi in razdelilnim sklepom posest pridobil Janez Šifrer iz Žabnice. Sledila mu je s prisojilom leta 1930 Marija Šifrer. S sklepom o dedovanju je posest leta

1957 prevzel Anton Šifrer, temu pa je s sklepom o dedovanju sledila Angela Šifrer leta 1983. Domače ime pri mlinu je bilo po obeh Nandetih in po Pahovcu. Na *gmajni* pa so rekli še iz starih časov, ker je v tem delu bilo nekaj občinske posesti, med drugim tudi vrh nad mlinom, kjer so bile mestne vislice – gavge.¹⁸ Ta zemljišča so še danes v Pahovčevi lasti.

Najstarejši spisi o mlinu in žagi so se ohranili iz leta 1888 iz časa Štefana Homana. Naprava je bila takrat postavljena na tri nadlivna kolesa. Premer koles je bil 2,2 m. Mlin je obratoval, čeprav je nekaj let prej voda poškodovala jez. Pozneje je imel mlin štiri vodna kolesa in še posebej kolo za novo žago. Prvotna žaga je bila pri mlinu. Mlinsko poslopje je ohranjeno in se mu vidi, da je sestavljeno iz dveh delov po dolžini. Iz arhitekturnih detajlov, portala na vzhodni steni, bi sodili, da gre za staro zidanje, mogoče v tistem delu še iz 17. stoletja.

Problem tega mlina je bil v dolgem obdobju pomanjkanje vode in padca. Sušica, že ime pove, se poleti in tudi v drugih obdobjih skoraj posuši, nad Mrzlim studentem nad Papirnico pa sploh presahne. Zato so Pahovčevi mlinarji skušali »zaširmati« čimveč in čim višjo vodo. Lastniki nad jezo pa so se jezili zaradi poplavljanja zemljišč. Prizadeti so bili Matecelj iz Starega Dvora, Mihelovc iz Grenca, okrog 1888 tudi Balant – Guzel iz Škofje Loke, pozneje Jakobč iz Starega Dvora. V letih 1888/89 so določili stalne točke naprave, predvsem za krono jezu. Takrat so uredili tudi pravico do mostu preko Sušice. Starološko županstvo je dokazalo, da most sicer ni popolnoma občinski, ampak je last vaščanov Starega Dvora, Virmaš in Grenca, vendar le za peš hojo. Mostiček čez reko pa je moral vzdrževati mlinar. Po ugotovitvah strokovnjakov je bil jez takrat previsok in ga je moral Homan znižati skoraj za 15 cm. Ob zapornici na jezu so pritrdili mero s križcem, ki je kazala, do kod sme narasti jezerce. Ko je voda prišla do križca, je moral mlinar odpreti zapornico, da ni zamakalo zgornjih zemljišč. Homan za takšne posege ni bil navdušen in je zapornico pušal v nemar. Če pa se za red ni zanimal, je smel Matecelj sam spustiti vodo, škodo na zemljišču pa mu je moral Homan povrniti. Sistem ni najbolje deloval, saj voda ni prihajala po naročilu.

Leta 1895 je Homan zaprosil in že zgradil novo žago nekaj pred starim mlinom. Poslopje na tej lokaciji je še ohranjeno, vendar spremenjeno v gospodarsko poslopje. Od rak za mlin so odvedli nekaj vode. Načrt za napravo je prav priročno in enostavno izdelal loški tesarski mojster Jurij Karlin, ki se je na načrt podpisal kot risar. Načrte je potem popravil gradbeni adjunkt na kranjskem glavarstvu, gospod Leo Bloudek. Čeprav ni razvidno, je gotovo šlo za žago z enim rezilom, za žago samico. Noge poslopja so segale na prod pod jez. Vse skale tam spodaj in odvečni prod je moral Homan odstraniti. Če pa bi se prod še naprej nabiral, ga je moral žagar sproti čistiti in odvažati. Ker se je Homan obotavljal prijaviti dogotovitev žage na glavarstvo, je to naredil starološki župan Jakob Jelovčan aprila 1896. Avgusta so prišli pogledat napravo. Komisija je ugotovila, da je Homan s posebno ranto za 8 cm dvignil višino vode na jezu, ki je bil le za 8 mm nižji od predpisanega. Prod pod jezo je moral mlinar odstraniti v štirinajstih dneh, ranto na jezu pa takoj. Homan je bil naprej gluha. Mihelovc in Matecelj sta se pritožila županu, ki je pritožbo poslal na glavarstvo. Potem ko so ga preganjali žandarji in je plačal globo, se je mlinar le uklonil in odstranil ranto.

Lokacija Pahovčeve vodne naprave – mlin, žaga, jez, most. Razviden je dotok na žago in na štiri mlinska kolesa.

Raimund J. J. J.
H. J. J.

Homan je nagajanje z ranto nadaljeval. Leta 1898 so se spet spopadli. Takrat je lastnik jez nadzidal, zapornice pa ob večji vodi sploh ni odpiral in se ni menil za mero pri križcu. Strokovnjaki so ugotovili, da je jez zvišal od 14 na desni do 25 cm na levi strani. Leta 1907 so spet pisali zapisnike. Cementnega roba v tej višini do tega leta Homan še ni znižal. Vse stare zadolžitve je obljubil izpeljati. Takrat so določili nove stalne točke in vse kaže, da so se med seboj pomirili. Homan je počasi dosegel ugodno višino za obratovanje, za tisto kislavo travo nad jezo pa so se posestniki manj grebli.

Leta 1934 je takratna lastnica mлина Marija Šiferer sporočila sreski izpostavi v Škofji Loki, da je na podlagi sodnega sklepa iz leta 1930 postala lastnica vodne naprave in vodnih pravic. Navedla je tudi, da mlin dela, žaga pa ni več obratovala. Najstarejše obrtno dovoljenje, ki je vpisano pri nas,

je vpisal Janez Šifrer že leta 1913. Obrt je 1933 nadaljevala vdova Marija Šifrer (R-94/66). Anton Šifrer je obrt obnovil leta 1951 in jo vodil do leta 1970 (Register na občini, št. 66).

Stavba mlina, jez in del kanala so še ohranjeni. Vodna kolesa so podrti, v notranjščini so še ostanki mlinskih naprav.

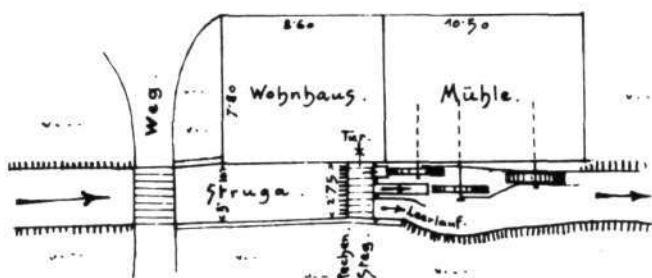
Mlin v Retečah

Potok Struga, št. Vodne knjige 406/209, stara h. št. Reteče 27, 2, danes Reteče št. 2, domače ime Mlinar, vl. št. 23 in 130 k.o. Reteče, št. parc. 76.

Mlin v Retečah omenja Blaznik že za leto 1291.¹⁹ Vse kaže, da je bila zveza s srednjeveškim mlinom na tej lokaciji prekinjena, ali pa je bila sploh kje drugje, saj Mlinar v spisih poroča okrajnemu glavarstvu, da so to poslopje zgradili okrog leta 1870. Mlin se je izločil iz Rbicove posesti, Reteče, stara h. št. 15, kjer so že od začetka 19. stoletja gospodarili Kermeli. Prvi je bil po izročilni pogodbi vpisan leta 1811 Marko Jamnik, pravilno Kermel. Sledil mu je Valentin po obravnavi 1817. Johan Kermel je dobil posest z izročilno pogodbo 1851. V njegovem času so izločili posest za mlin. Leta 1879 je po poizvedovalnem zapisniku (Erhebungsprotokoll) vpisan prvi lastnik na mlinu, Johan Kermel. Tega je z izročilno pogodbo leta 1903 nasledil Franc Kermel. Mladoletni Anton Kermel je sledil po prisojilu 1939, Janez Kermel pa po izročilni pogodbi 1987. Priimek Kermel so pisali različno – Kermel, Kermelj, Krmelj, najpogostejše Kermel.

Oblast je mlin odkrila šele leta 1907, ko je glavarstvo v Kranju preverjalo in popravljalo vpise v Vodno knjigo, ki so jo, kot kaže, takrat temeljito izboljšali. Mlin so si prišli ogledat in popisat, mlinar pa je pričel z izboljšavami pri objektu. Določili so stalno točko in višino jezu. Tega je moral mlinar nekoliko znižati. Ko je temu ugodil, so mu dovolili celo zbetonirati jez, če bi to želel. Ker je bila Struga zajezena kakih 125 metrov nad mlinom, so se s posestniki zgornjih zemljišč pogodili glede zajezitve in pretoka po tujem svetu. Pogodbo so podpisali: od oblasti starološki župan Triller, potem mlinar Franc Kermelj, od posestnikov Matevž Jenko, Franc Šubic, Janez Hafner, Janez Križaj, Tomaž Hafner in Janez Novinc. Kljub temu, da je bil mlin na tako neznatni vodi, Strugi, je bil eden večjih mlinov. Struga izvira pod Godešičem iz več studencev (luž). Po kratkem teku dobi večjo moč in se kmalu pod mlinom izliva v Soro. Včasih je bil speljan v to smer tudi Traški graben, to je potok Žabnica, kadar je ob deževju dosegel tak tek, da ni že prej poniknil v Traški luži. Traški graben je sedaj reguliran in se izliva posebej v Soro pri novem cementnem mostu pod Lipico. Ob primerni vodi je mlin deloval na tri podlivna kolesa premera 2,95 m in širine pol metra. Prvo kolo je gnalo prvi tečaj, drugo kolo drugega in tretjega, tretje kolo je poganjalo stope s petimi stopnicami. Vodna moč pa je temu mlinu usihala, zato se je mlinar istega leta (1907) odločil, da bo napravo izpopolnil. Odločil se je za tiste čase moderno rešitev – bencinski motor. Zraven poslopja je po načrtih Alojza Berčiča, zidarskega mojstra v Stari Loki, prizidal dva manjša prizidka. Večji je meril tri metre v kvadrat, manjši pa meter in pol. Prostora je porabil za strojnico in shrambo za gorivo. Bencinski motor je imel 4–5 KS. Glavarstvo se je s prizidkom strinjalo. Pri odobritvi je Mlinar dobil čuda instrukcij, celo od obrtnega inšpektorata v

pinhlift, fišot die Lichte mit mittleren Pfützen
zu je einem röhrenförmigen Röhrenfluß von
2.80m Durchmesser mit 0.29m Breite, worauf die
rechte Pfütze den Lauf der Lichte.

Die beiden Röhrenfluß sind je 0.50m im Lichte weit,
die je der röhrenförmigen Röhrenfluß 0.46 bis 0.49m
breit mit 0.92 bis 0.91m tief, die Lehrflußfluß
11. 1. 11. - 1.11m weit mit 1.06m tief.

Skica mlina v Retečah pred dodatkom bencinskega agregata

Ljubljani. Zanimivo je, kako natančno so mlinarja podučili glede obratovanja motorja in njegove varnosti pri delu. Danes, ko po naših domovih deluje toliko takšnih strojev, pa ni nobene kontrole in ni videti nobenih problemov, ki so jih v začetku te mehanizacije predvideli. Takrat so bili zaradi enega stabilnega motorja tako natančni in dosledni, da bi se danes kar začudili in bi ne bilo toliko problemov z varstvom okolja. Posebno varna je morala biti shramba za gorivo. Vrata so se morala odpirati samo od zunaj, natančno je morala biti izvedena ventilacija, itd. Kermelj je naredil vse po predpisih in so mu napravo odobrili.

Po zadnji vojni je mlinar zgradil novo stanovanjsko hišo višje v bregu. Bencinski motor so pozneje zamenjali z elektromotorjem. Sedaj je ostal v mlinu le en delujoči tečaj. Ta črni kamen je namenjen predvsem za mletje ajde. Pogon ima na vodno kolo. Ohranjen pa je še del naprave tako imenovanega ušnarja, tečaja za luščenje prosa. Stabilni del mlinkega kolesa je iz steptane glin, nad to pa se je vrtel kamen. Mletje je moralo biti bolj rahlo, da so se zrna valila in luščila. Dvigovanje talne vode in s tem povečanje pretoka Struge zaradi zaježitve pri elektrarni v Mavčičah je mlinu povečalo pretok vode. Nad mlinom so se pojavili novi izvirk, ki bodo, kot kaže, ostali.

Prva znana registracija obrti se je glasila na ime Franc Kermelj 1935 in po njegovi smrti na vdovo Frančiško leta 1938 (R-397/390). Na ime Marija Krmelj so obrt obnovili leta 1953 in jo vodili do leta 1967 (Register na občini, št. 67 in 87).

Brojanov mlin v Dorfarjih

Potok Sušica, Dorfarje, stara h. št. 10, vložek št. 114 in 466 k. o. Dorfarje, parc. št. 143 žitni mlin.

Brojanova kajža je spadala h gruntu, ki je bil vpisan na h. št. 11. Bajta ni bila vpisana v starih evidencah, ker so bili lastniki vodeni pri gruntu, imela pa je številko. Najstarejši znani lastnik na kmetiji je bil Urban Vodnik. Ta se je leta 1768 zadolžil pri starološkem graščaku Jožefu Demšarju za 300 gld. nemške vrednosti (1/194). Na gruntu sta mu sledila Mica Vodnik in njen mož Jurij Cof. Sledil jima je Matija Vodnik, pravilno Cof, ki je dobil posest z izročilno pogodbo 1796. Včasih so še en rod naprej pisali tudi moža po ženinem priimku, zato včasih dva priimka. Leta 1850 je vse skupaj izročil sinu Johanu Cofu. Zanimivo je, da v pogodbah ni nikoli omenjen mlin, vedno je na tej številki le kajža. V zemljiški knjigi na sodišču pa je pod to številko vpisan žitni mlin. Leta 1895 je celotno posest prevzel Anton Cof, leta 1929 pa France Cof. Leta 1968 sta vsak do polovice dedovala Marija Cof in mladoletni Stanislav Cof. Leta 1970 je s kupno pogodbo mlin in nekaj ohišnice kupil Aleksander Loos, ki je poslopje porabil za vikend. Danes ima v mlinu vikend naš znani igralec Janez Hočevnar Rifle. Po ugotovitvah Brojanovih in sosedov so prenehali mleti sredi tridesetih let, ko so bajto potrebovali spet v stanovanjske namene.

Mlin ob Rdeči poti

Na Sušici je bil še en mlin ob t. i. Rdeči poti v Bitnjah. Podatke za to napravo so po ureditvi razmer ob propadu freisinškega državnega posestva prenesli pod kranjsko sodišče in tam v zemljiško knjigo. Omenjamo ga le toliko, ker je bil nekoč v mejah freisinškega gospodstva. Poslopje je še ohranjeno, naprave so podrte, na mlin pa nas spominjajo mlinski kamni, ki so še prislonjeni na fasado.

Mlin v Rakovici

V nekdanji freisinški Poljšiški županiji je bil mlin pri kajži v Rakovici pri Kranju, h. št. 33, v soseski Sv. Jošta. Ob koncu 18. stoletja sta tam gospodarila Matevž Rant in žena Mica, rojena Jereb. Leta 1797 sta se zadolžila (13/77). Kdaj sta imetje izročila sinu Andreju, ni razvidno. Leta 1802 je Andrej Rant že bil lastnik in je delal ženitno pismo z Marjeto Sušnik (18/42). Po zlomu freisinške posesti so kajžo in mlin prepisali v kranjsko zemljiško knjigo. V naših knjigah pa je zapis ostal, ker samo za nekaj listov niso podirali knjige in izdirali listov.

Opombe

- ¹ Prof. inž. Albert Struna, *Vodni pogoni na Slovenskem*, Ljubljana, 1955.
- ² Janez Bogataj, *Mlinarji in žagarji v dolini zgornje Krke*, Novo mesto, 1982.
- ³ Majda Žontar, *Mlini na Gorenjskem*, Kranj, 1974.
- ⁴ Dr. Anton Ramovš, Mlini kamni iz kremenovega konglomerata v Selški dolini, *Loški razgledi* (naprej LR) št. 26, 1979, str. 153–158.
- ⁵ Darko Cafuta, Prva žaga na vodni pogon na Slovenskem? LR 33, 1986, str. 65–73.
- ⁶ Franjo Sevnik, Žagarstvo na Slovenskem, *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnologije* 4, Slovenska matica, 1979, passim.
- ⁷ Postava od 15. maja 1872 zastran rabe, napeljevanja in odvracanja voda, *Deželni zakonik VII*, 1872, str. 120–138.
- ⁸ Stavbni red, Postava od 25. oktobra 1875, *Deželni zakonik* 26, 1875.
- ⁹ *Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Škofji Loki (ZAL/ŠKL)*, Register obrti, industrije in trgovine od leta 1948 (konec 19. stol. – 1948). V opombah R.
- ¹⁰ ZAL/ŠKL, Podatke smo našli v posestnih listih k. o. Stara Loka, ki so jih sestavili ob nastavitvi dokumentacije za novo zemljiško knjigo konec 60. let prejšnjega stoletja.
- ¹¹ Dipl. inž. Lojze Žumer, Prispevek h gospodarski zgodovini doline, *Selška dolina v preteklosti in sedanjosti*, Muzejsko društvo v Škofji Loki, pododbor Železniki, Železniki, 1973, str. 142.
- ¹² Pavle Blaznik, *Škofja Loka in loško gospostvo (973–1803)*, Muzejsko društvo Škofja Loka, 1973, str. 71.
- ¹³ ZAL/ŠKL, Schneiderjev arhiv, mapa načrtov 1938.
- ¹⁴ Dr. Janko Polec, Edvard in Karel Strahl, *Zbornik za umetnostno zgodovino* X, zvezek 3–4, Ljubljana, 1930, II. Mein Vaterhaus, passim.
- ¹⁵ Po odloku Okrajnega glavarstva v Kranju 7. 8. 1899, št. 9645 se h. št. 72 vas Stara Loka združi v novi kraj Papirnica.
- ¹⁶ Inž. Darko Cafuta, Loška papirnica, LR 32/1985, str. 137–152 in Dodatek k zgodovini loške papirnice, LR 33/1986, str. 57–64.
- ¹⁷ Ad. 12, str. 71.
- ¹⁸ France Štukl, Loške vislice na Gavžniku, LR 36/1989, str. 39–43.
- ¹⁹ Ad. 12, str. 71.

Vse ilustracije so iz fonda Vodne knjige sreskega načelstva v Škofji Loki, ki se hrani v Arhivu v Škofji Loki. Gradivo je prefotografirala gospa Darinka Mladenovič iz Zgodovinskega arhiva v Ljubljani.

Zusammenfassung

WASSERANLAGEN IM BEREICH VON ŠKOFJA LOKA (MATERIAL I.) DIE ALTE GEMEINDE STARA LOKA

Der Mensch strebte schon seit alten Zeiten danach, sich die Handarbeit leichter zu machen. Das Getreide wurde ursprünglich manuell gemahlen, seit der Antike her kennt man aber schon Wassermühlen. Wassersägen sind eine spätere Erfindung, sie stammen aus dem Mittelalter. Die neuesten Wasserkraftwerke dienten zur Produktion elektrischer Energie.

Im ersten Teil des Beitrags wird die Weise des Fuktionieren von Wassermühlen und Wassersägen im allgemeinen besprochen. Im Škofja Loka-Bereich kannte man alle typische Arten von Wasseranlagen. Die ersten Wassermühlen werden im Urbarium im Jahr 1291 erwähnt. Das Čas-Wassersägewerk in Železniki aus dem Jahr 1458 soll die erste Wassersäge in Slowenien gewesen sein. Der Artikel ist anhand von Archivquellen entstanden. Die bedeutendste Quelle sind die wasserwirtschaftlichen Schriften des Bezirkshauptmannschaft in Kranj, die später von der Gemeindeexpositur und später von der Bezirkshauptmannschaft in Škofja Loka übernommen wurden. Es sind auch andere Quellen aus dem Škofja Loka-Archiv berücksichtigt worden, Grundbuch und mündliche Zeugenaussagen. Im Artikel werden auch verschiedene persönliche und Vermögensangelegenheiten im Zusammenhang mit der dargestellten Anlagen erwähnt. Im vorliegen Beitrag werden Wasseranlagen in der Gemeinde Stara Loka aus der Vorkriegszeit besprochen. Auf diesem Gebiet gab es 12 solche Wasseranlagen am Fluß Selščica und an den Nebenflüssen. Sie befanden sich am Prifarški Potok, Sredniška Grapa, Mrzli Potok und Struga in der Nähe von Godešič und Reteče.

Heute ist im Betrieb nur noch das Wasserkraftwerk in Skalce. Man könnte aber immer noch ein Rad an der Mühle in Reteče in Betrieb setzen. Einige Wasseranlagen sind noch immer erkennbar, von den anderen ist nichts mehr erhalten geblieben.